

ISTORIA BISERICII

BISERICĂ ȘI STAT ÎN EVUL MEDIU:

ÎNTEMEIEREA MITROPOLIILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI

de Ioan-Aurel Pop

Întemeierea mitropoliilor canonice ale Țării Românești și Moldovei în secolul al XIV-lea reprezintă încununarea unui îndelungat efort de organizare ecleziastică a românilor nord-dunăreni. În mod concret, această dublă întemeiere a fost, în plan mai larg, rezultatul întâlnirii dintre voința țării, adică a domniei ei, de a-și desăvârși neatârănarea prin obținerea unei surse proprii de legitimitate spirituală a puterii supreme și efortul patriarhiei ecumenice de a recupera pozițiile pierdute în Europa răsăriteană în favoarea catolicismului¹.

Lupta pentru supremație între catolicism și ortodoxie în acest spațiu central-sud-est european a reprezentat o constantă și în veacul al XIII-lea, ca să nu coborâm mai adânc în timp, într-o perioadă când însăși Ungaria a oscilat, din punct de vedere confesional, între Apus și Răsărit. Cert este că, până în secolul al XIV-lea, credința catolică și-a consolidat ferm pozițiile, atât în Ungaria cât și în Polonia. Această consolidare nu trebuie însă să conducă spre imaginea unui monolitism confesional, nici măcar în aceste țări. Nu se cunoaște exact numărul mulțimii de credincioși ortodocși ajunși între granițele Poloniei până spre 1400, dar, în ceea ce privește Ungaria, s-a apreciat de către Antonio Bonfini că, la sfârșitul domniei lui Ludovic I (1342-1382), prin zelul exemplar al regelui; peste o treime din populația regatului ajunsese catolică². Coroborarea acestor date cu cele cuprinse în registrul de dîjme papale dintre anii 1332-1337 și cu altele politico-demografice, impune concluzia că în Transilvania peste două treimi din populație era ortodoxă, adică românească³. Propaganda catolică în cadrul formațiunilor politice românești capătă un caracter sistematic și organizat încă din secolul al XIII-lea și se exercită prin intermediul misiunii apostolice asumate de regatul ungar în vederea convertirii păgânilor și "schismaticilor". După cruciada a IV-

¹Ș. PAPACOSTEA, Întemeierea mitropoliei Moldovei: implicații central și est-europene, în "Românii în istoria universală", vol. III/1, coord. I. Agrigoroaei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1988, p. 525;

²A. BONFINI, Rerum Ungaricarum decades IV cum dimidia seu libri XLV, Viena, 1744, p. 274, col. dreaptă;

³IOAN A. POP, Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boieresti) din Transilvania în secolele XIV-XVI, Cluj-Napoca, 1991, p. 22;

a, când credința "latină" părea biruitoare la Constantinopol, eradicarea "schismei" era în prim plan. Pentru justificarea "creștină" a actului, papa Inocențiu III a încurajat asimilarea "schismaticilor" cu ereticii și, în consecință, confiscarea bunurilor lor sau darea lor "în jaf și pradă"⁴. Evident, scopul general era atragerea tuturor la catolicism. În acest spirit, conducătorii bisericii catolice din Ungaria, cu sprijinul larg al regalității și al papei, au reușit să creeze condițiile pentru întemeierea la hotarele de sud-est ale statului arpadian a unui organism eclesiar, cunoscut sub numele de "episcopia cumanilor", în fruntea căreia era desemnat la 1228 (de către arhiepiscopul de Strigoniu), călugărul Teodoric, din ordinul dominicanilor din Ungaria⁵. Limitele teritoriale ale episcopiei includ, probabil, zona subcarpatică din sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei, dar și o parte din sud-estul Transilvaniei. După o perioadă de decadentă și dezorganizare, în prima parte a secolului al XIV-lea, instituția este refăcută sub numele de episcopia Milcoviei (după centrul său situat pe Milcov). Influența catolică în Țara Românească și Moldova a sporit în vremea dinastiei angevine ajunse în Ungaria, cu precădere în epoca lui Ludovic I. Ea a fost favorizată și de micile nuclee de populație catolică săsească și maghiară din junele târguri (Câmpulung-Muscel, Argeș, Târgoviște, Siret, Baia, Suceava, Târgu-Trotuș, Bacău, Roman). Efortul misionar, adecvat formulei catolice unitas fidei, a revenit în mod concret după jumătatea veacului XIV, Ordinului franciscan, mai precis subdiviziunii sale teritoriale denumite vicariatul Bosniei⁶. În aria sa de cuprindere intrau și o parte din teritoriile românești cucerite de regatul Ungariei, sau pe care aceasta urmărea să le stăpânească.

În urma unor asemenea acțiuni conjugate, alături de care factorul politic a jucat un rol important, în 1371 se întemeia o episcopie catolică la Siret, în Moldova și în 1381 o alta la Argeș, în Țara Românească⁷.

În paralel cu acest efort misionar și de organizare catolic, s-a desfășurat în spațiul românesc un complex de acțiuni politico-militare și religioase legate de aria civilizației răsăriteano-bizantine și ortodoxe. Orientarea românilor spre Bizanț, spre spiritualitatea acestuia (receptată

⁴Ș. PAPACOSTEA, Românii în secolul al XIII-lea, Între Cruciata și Imperiul mongol, București, 1993, p. 54;

⁵V. SPINEI, Moldova în secolele XI-XIV, București, 1982, p. 69;

⁶Ș. PAPACOSTEA, Geneza statului în evul mediu românesc, Cluj-Napoca, 1988, p. 209;

⁷C. AUNER, Episcopia de Siret, în "Revista catolică", 1913, II, p. 226-245; idem, Episcopia catolică a Argesului, în "Revista catolică", 1914, III, p. 439-451;

BISERICĂ ȘI STAT ÎN EVUL MEDIU: ÎNTEMEIEREA MITROPOLIILOR 9 ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI

frecvent prin filieră slavă) era tot mai evidentă încă din veacurile IX-X. Voievodul (ducele) Crișanei, Menumorut, vorbea încă înainte de anul 900 despre împăratul de la Constantinopol ca despre "stăpânul" său, iar voievodul (ducele) Ahtum din Banat avea la Morisena, în preajma anului 1000, o mănăstire cu călugări "greci" (ortodocși). Deși organizarea ierarhiei bisericești superioare s-a realizat relativ târziu la români și a îmbrăcat câteodată, datorită vicisitudinilor, forme necanonice, ea are antecedente notabile în raport cu secolul XIV.

Conform unor izvoare grecești și slave, în veacul al X-lea, ființa la Alba Iulia o eparhie condusă de episcopul Ieroteu (Hierotheus), hirotonit de către patriarhul Teofilact la Constantinopol⁸. Păstorirea acestuia, anterioară cuceririi ungare a Transilvaniei, se leagă de un vechi cadru politic româno-slav și apoi românesc, de un ducat sau voievodat cu centrul la Bălgrad (Alba Iulia). Din textele unor scrisori din anii 1204 și 1205, aparținând papei Inocențiu al III-lea și adresate prelaților catolici de la Oradea și Kalocsa, reiese că undeva în părțile nord-vestice ale Transilvaniei (poate în Crișana, Sătmar și Sălaj), "în țara fiilor cnezului Bilea" (Bela), exista un episcopat de rit grec, aflat probabil sub jurisdicția bisericii constantinopolitane, precum și mănăstiri ortodoxe⁹. Ritul creștin răsăritean sau "grecesc" și titlul de cnez purtat de stăpânii locurilor acelora nu lasă nici o îndoială asupra etniei românești a populației de acolo. Observăm că și această episcopie ortodoxă funcționa în cadrul unei formațiuni politice de tip cnezial (țară-cnezat). La 1234, într-un document al papei Grigore al IX-lea se arată că, "în episcopatul cumanilor sunt anumite popoare care se numesc români" și care "nesocotind biserica romană, primesc toate tainele bisericești nu de la episcopul catolic, ci de la niște episcopi falși, care țin de ritul grecilor, iar unii, atât unguri cât și teutoși, împreună cu alți drept-credincioși din regatul Ungariei, trec la dâșii ca să locuiască acolo și astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniții români, primesc sus-pomenitele taine" de la episcopii ortodocși¹⁰.

Documentul dovedește nu numai ineficiența acțiunilor prozelite catolice, dar și tăria instituțiilor confesionale și politice românești din afara

⁸I. LUPAȘ, Studii istorice, vol. V, Sibiu-Cluj, 1945-1946, p.66-69;

⁹ȘT. PASCU, Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII și XIV, Sibiu, 1944, p. 7-9;

¹⁰Documenta Romaniae Historica, D. Relații între țările Române, vol. I, București, 1977, p. 20-21 (în continuare DRH); vezi Ș. Papacostea, Românii în secolul XIII..., p. 62-64;

arcului Carpaților, instituții care reușesc să contracareze misionarismul catolic și chiar să-i schimbe sensul. Episcopii ortodocși erau falși pentru curia papală, datorită caracterului răsăritean al credinței lor. Dacă atributul de falși s-ar referi la presupusa lor necanonicitate (fapt nedovedit), lucrul nu trebuie să ne mire, în urma condițiilor grele prin care a trecut patriarhia ecumenică după cruciada a IV-a din 1204 și după crearea Imperiului latin de răsărit.

Formarea ierarhiei bisericești superioare la români a interferat cu geneza statului medieval românesc, proces istoric complex și îndelungat, început prin secolul al IX-lea și finalizat abia în veacul al XIV-lea. În Transilvania, acest proces firesc a fost întrerupt și apoi serios stânjenit de cucerirea maghiară, desfășurată între secolele XI-XIII. Datorită acestei cuceriri, statele româno-slave incipiente au fost desființate, iar structurile social-economice și politico-religioase au fost adaptate în mare măsură modelului apusean. La sud și est de Carpați, unde, în ciuda eforturilor insistente depuse, stăpânirea ungară nu a putut să se impună, măruntele state românești de forma voievodatelor și cnezatelor - asemănătoare ducatelor sau principatelor din Apus - deși împiedicate mereu și tulburate în dezvoltarea lor datorită unor multipli factori, au evoluat spre statul centralizat, deplin constituit în secolul XIV. După procesul acesta de unificare și centralizare, desfășurat cu un decalaj de câteva decenii la sud de Carpați față de Moldova (unde el a fost ceva mai anevoios), cel mai important fapt politic al statelor românești în veacul XIV a fost afirmarea și apoi consacarea internațională a independenței lor în raport cu Ungaria. Această consacrare sau recunoaștere a fost obținută pe două căi distincte, dar strâns corelate, anume pe calea politico-militară, pe de o parte și pe calea politică și confesională pe de altă parte. În plan politico-militar, înfrângerea oștilor ungare la 1330 de către Basarab I și la 1365 de către Bogdan I, au asigurat formal în sud-estul Europei independența Țării Românești și, respectiv, Moldovei. Datele acestea (1330 și 1365) au mai mult o valoare simbolică, deoarece regalitatea ungară nu s-a resemnat cu situația creată, încercând mereu să-și impună apăsătoarea tutelă la sud și est de Carpați. Tutela aceasta n-a mai putut îmbrăca forma supunerii armate, ci a luat forma vasalității, și aceasta numai în anumite perioade. Cu toate acestea, oștile Ungariei angevine au fost pregătite în mai multe rânduri și trimise chiar (adesea concomitent) împotriva celor două țări românești rămase libere (în

BISERICĂ ȘI STAT ÎN EVUL MEDIU: ÎNTEMEIEREA MITROPOLIILOR ÎN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI

1359, în 1365-1366, în 1374, etc.), însă fără vreun succes notabil¹¹. Pentru consolidarea independenței țărilor lor, domnii de la sud și est de Carpați au recurs și la alte metode decât cele militare. Se știe că, în acord cu ideologia medievală, puterea unui principe autocrat vine de la Dumnezeu, prin ceremonialul mirungerii (ungerii cu mir), în urma căruia suveranul dobândește atribute charismatice. De aceea, este firesc ca instituția bisericească, prin care se realizează ceremonialul amintit, să dobândească o importanță mare pe lângă orice suveran creștin. Prezența semnelor crucii, a particulei *Io* (Ioannes) și mai ales a formulei "din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu" (echivalentă în mediul apusean cu Dei gratia) în intitulația domnească (princiară) a documentelor din Țara Românească și Moldova dovedește din plin acest lucru. De aceea, tendința celor două țări românești deplin constituite de a avea câte o instanță bisericească superioară, în legătură fie cu Roma, fie cu Bizanțul - cele două centre de legitimare spirituală supremă a creștinătății medievale - s-a manifestat activ încă din primii ani de neatârnam¹². De aici și concurența dintre curia papală și patriarhia ecumenică de a patrona asemenea instanțe eclesiastice superioare în sud-estul Europei și, în speță, în mediul românesc. Din punct de vedere local, caracterul cvasiortodox al populației românești și orientarea străveche a acestei regiuni spre lumea bizantino-slavă, păreau să dea, fără dificultăți, câștig de cauză Constantinopolului. Pe de altă parte, prozelitismul catolic intolerant, exercitat mai ales prin intermediul regatului Ungariei, ceea ce aducea în prim plan efortul de supunere politică a Țărilor Române, efort marnat destul de stângaci prin misionarism, nu era în măsură să trezească prea mari simpatii pentru Roma. În ochii factorilor politici din Țara Românească, orientarea spre catolicism apărea legată prea strâns de expansiunea politico-militară a Ungariei. De aceea, în ciuda unor tatonări inițiale, fiul și urmașul lui Basarab, numit Nicolae Alexandru (1352-1364), înfruntând și pe acest plan pretențiile regatului angevin, s-a îndreptat ferm spre centrul însuși al lumii ortodoxe, de unde a fost investit cu un nou titlu, acela de dominus, pe care și-a rezemat concomitent autocrația (titlul de samodârjeț)¹³. În urma acestui apel, repetat "de mai multe ori prin scrisorile

¹¹Ș. PAPACOSTEA, Geneza statului..., p. 78-80; 118-120;

¹²Idem, Întemeierea mitropoliei..., p. 525;

¹³Idem, Geneza statului..., p. 78;

sale" (ale lui Nicolae Alexandru), în mai 1359 patriarhia din Constantinopol recunoaște oficial mai vechea mitropolie a Țării Românești, prin numirea lui Iachint de Vicina ca mitropolit de Argeș. În felul acesta, Nicolae Alexandru nu numai că a înălțat biserica țării sale pe o nouă treaptă ierarhică, dar a transferat și centrul de legitimare supremă a puterii sale din lumea catolică, recte de la curtea regală a Ungariei, la Bizanț. Concomitent, el și-a asumat o titulatură care însemna o înălțare în ierarhia statelor și un nou act de independență față de regatul ungar¹⁴. Prin domnia autocrată (transformarea voievodatului în domnie) și prin scaunul mitropolitan, Nicolae Alexandru repudia manifest raportul de dependență față de Ungaria angevină, consolidând statul românesc de la sud de Carpați. Că însuși Ludovic I a văzut în faptul legitimării puterii de la Bizanț un act de răzvrătire, se vede din incriminarea pe care o aduce în 1365 lui Vladislav-Vlaicu (urmașul și fiul lui Nicolae Alexandru), acuzat că imită "rele deprinderi pamântești" și că își asumă un "titlu mincinos" (de domn autocrat), preluat de la tatăl său, că refuză să-l recunoască pe "domnul său firesc" (adică pe rege), de la care ar fi trebuit să capete însemnele puterii, pe care o deține totuși "cu învoirea trădătoare și tainică înțelegere a românilor, a locuitorilor acelei țări"¹⁵. Iată deci cum actul lui Nicolae Alexandru, continuat de fiul său și bazat pe legătura bisericească cu Bizanțul dobândește semnificația politico-etnică, de solidaritate românească față de o putere străină (regatul catolic ungar). În 1370, la cererea lui Vladislav-Vlaicu, patriarhia acceptă înființarea celei de-a doua mitropolii a Țării Românești, la Severin, fapt ce trebuie probabil legat de sporirea propagandei catolice și de oblăduirea românilor din Banat și Transilvania¹⁶.

Datorită cadrului internațional diferit, întemeierea mitropoliei Moldovei, cu autoritate asupra vechilor episcopii ale țării, s-a produs mai lent și mai dificil decât în Țara Românească. Este astăzi cert că atât Bogdan I (cca. 1363-1367) și Lațcu (cca. 1367-1375) au făcut eforturi pentru a avea o instanță bisericească superioară. În Moldova însă, presiunile catolice maghiare concureau cu cele polone. În această atmosferă, în urma instituirii uniunii personale ungaro-polone (între 1370-1382, Ludovic I a fost și rege

¹⁴*Ibidem*, p. 79;

¹⁵DRH, D, p. 78-80;

¹⁶GH.MOISESCU, ȘT. LUPȘA, AL. FILIPAȘCU, *Istoria bisericii române*, vol. I, București, 1957, p. 153-155;

BISERICĂ ȘI STAT ÎN EVUL MEDIU: ÎNTEMEIEREA MITROPOLIILOR 13 ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI

al Poloniei), singura soluție pentru domnul Moldovei a fost apelul la papalitate, în urma căruia, la 1371, s-a înființat la Siret o episcopie dependentă direct de Roma, semn al recunoașterii independenței țării. Ludovic I a anulat însă curând autonomia episcopatului de Siret, intenționând să readucă Moldova în situația de voievodat dependent de coroana ungară¹⁷. În urma acestui act de ostilitate, orientarea spre Roma nu mai reprezenta o tentație, de aceea s-a încercat obținerea independenței eclesiastice de la Bizanț. Faptul nu a devenit realizabil decât după 1382 când, prin moartea lui Ludovic I, s-a destrămat blocul de state și popoare prinse în aria de hegemonie angevină. Noua putere a acestei părți de Europă a ajuns să fie Uniunea polono-lituaniană, formată în 1385. Moldova la 1387 și Țara Românească la 1389, prin domnii Petru I Mușat și Mircea cel Batrân, s-au asociat, pe căi specifice, statului Jagiellonilor. Spre deosebire de regatul ungar sub Ludovic I (principalul adversar al confesiunii răsăritene, adept al politicii de forță și reprimare față de "schismatici"), regalitatea polonă a fost mai dispusă spre compromis cu supușii și cu vecinii ei ortodocși¹⁸. De aceea, în 1387, când Petru I al Moldovei a depus jurământul de credință la Lwow lui Vladislav Jagiello, prin prezența acolo a lui Ciprian, mitropolitul Kievului și al întregii Rusii, s-a realizat, sau poate numai s-a confirmat, un acord cu privire la înzestrarea Moldovei cu un scaun mitropolitan propriu. Deoarece la Lwow nu se desemnase și viitorul mitropolit al Moldovei, între 1391-1401, s-a desfășurat un îndelungat și grav conflict între Moldova și patriarhia ecumenică în legătură cu persoana înaltului ierarh. Recunoașterea de către Bizanț, în 1401, drept mitropolit canonic a lui Iosif, candidatul domnului Moldovei, se producea și pe fondul unor măsuri necesare de organizare a cruciadei la Dunărea de Jos, unde ajunseseră, de câțiva ani, turcii.

Ca urmare a acestor fapte, se poate conchide că, pe parcursul unei jumătăți de secol, cele două state românești rămase libere și-au consolidat independența și prin apelul la biserica bizantină - unul din cele două centre de legitimare a puterii în lumea medievală. În condițiile lipsei unui ierarh superior pentru românii din Transilvania și ale politicii de catolicizare forțată duse de Ludovic I printre românii de aici, mitropolitul Țării Românești, prin

¹⁷Ș. PAPACOSTEA, Întemeierea mitropoliei..., p. 525-526;

¹⁸Ibidem, p. 527;

atributul său de "exarh al Plaiurilor și a toată Ungaria", își exercita păstorirea și asupra acestor regiuni românești¹⁹.

Astfel, mitropoliile întemeiate în secolul XIV la sud și răsărit de Carpați au întărit organizarea și ierarhia bisericii ortodoxe românești, dar s-au înscris și într-un cadru mai larg, de afirmare și consolidare a statelor medievale românești și de apărare a specificului etnic românesc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁹IOAN A. POP, Stăpînirile lui Mircea în Transilvania, în "Revista de istorie", tom 39, 1986, nr. 7, p. 689;